

## Conversa amb Pep Calsamiglia. La filosofia catalana en els anys trenta

Jordi Guiu  
Gerard Vilar

Presentem una entrevista inèdita amb Josep Maria Calsamiglia (1913-1982) que per un cúmul de casualitats no va arribar a veure la llum en el seu moment ni a la revista *L'Avenç*, que la va encarregar originàriament, ni després en una segona temptativa a *Saber*, que va haver de plegar abans de poder publicar-la. Per a aquesta darrera revista els autors van redactar la nota següent:

«Férem aquesta entrevista en dues mitges tardes del mes de febrer del 1981 per encàrrec de la revista *L'Avenç*. El fruit directe d'aquella conversa amb en Pep Calsamiglia foren unes quatre hores de cinta magnetofònica en les quals res no hi sobrava. Això ens va plantejar d'entrada un problema insoluble a l'hora de transcriure la gravació, per tal com vam haver de prescindir de moltes coses interessants que ens havia explicat, ja que *L'Avenç* ens havia fixat un límit de deu folis d'extensió. Així que vam haver de recórrer al nostre albir, el més opinable i discutible dels criteris; el resultat, doncs, de segur que és tant o més opinable que el criteri que empràrem. Tanmateix, pensem que té un gran valor si tenim en compte l'escassa obra escrita o transcrita que ens ha llegat aquest mestre socràtic. L'entrevista no arribà a ser publicada, en part perquè ens dugué bastant de temps transcriure el text i compondre'l i com a conseqüència no vam complir el termini que ens havien fixat a *L'Avenç*, en part també, i ho reconeixem dolgudament, per indolència i deixadesa. Però si hi ha cel, segur que el Pep hi és i que perdonarà aquest pecat venial d'uns deixebles seus que guardaran el seu record i el seu mestratge en aquella part de la memòria inaccessible a l'oblit. Jordi Guiu i Gerard Vilar (octubre del 1982)».

*No és una exageració dir que la filosofia a Catalunya té un deute insalvable amb en Pep Calsamiglia. I tal vegada no solament la filosofia, sinó la cultura catalana en general. Diem «insalvable» perquè la formació de diverses generacions no es pot compensar solament amb la gratitud o el reconeixement. En Pep Calsamiglia pertany a aquella generació que veié totes les seves esperances, la seva empremta jovenil, trencada pel daltabaix de la guerra fratricida, però que va tenir el coratge de lluitar per mantenir la seva identitat, per no ésser desposseït de la seva cultura. En*

*Pep Calsamiglia pertany a aquella generació que, com diu Salvador Espriu, ha viscut per salvar-nos els mots, per retornar-nos el nom de cada cosa. Nat el 1913 a Barcelona en el si d'una família benestant, estudià Filosofia a la Universitat de Barcelona durant els anys 1928-1932. Acabada la carrera entrà a la Universitat com a professor auxiliar, càrrec del qual fou privat per la junta de depuració de funcionaris després de la guerra civil. Prosseguí la seva tasca cultural des de l'editorial Ariel, de la qual fou cofundador, i a nivell privat mantingué la seva relació amb el món universitari i amb les noves generacions. Des del 1969 és professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, on ha continuat el seu mestratge mai no interromput.*

*De fet, emperò, en Pep Calsamiglia no va entrar a la Universitat amb una vocació filosòfica del tot definida, sinó que aquesta se li desvetllà un cop dins amb el contacte amb els seus companys i amb diverses personalitats, entre les quals ressurta la figura de Joaquim Xirau.*

De jove —explicà— i per molt diverses circumstàncies, i sense una vocació definida, m'havia d'inscriure sense una plena convicció en la Facultat de Dret, però, de fet, vaig assistir a cursos de la Facultat de Filosofia que molts alumnes de Dret havien de seguir com a ampliació o preparació per als seus estudis propis. La primera persona que vaig trobar a la Universitat i que em va exercir un atractiu fou l'Antoni Rubió i Lluch, tant que diria que hagués pogut sentir aleshores la temptació d'entrar al Departament de Literatura i no al de Filosofia, perquè tenia aquesta capacitat de fer-te penetrar en una obra literària amb una actitud molt viscuda i, en últim terme, de tradició romàntica, però molt respectable. Ara bé, el segon trimestre d'aquest curs (1928-29) va venir a Barcelona, procedent de Saragossa i per substituir un catedràtic, en Joaquim Xirau.

L'arribada de Xirau va suposar per molta gent que començàvem els estudis aleshores un canvi extraordinari. Xirau tenia un gran poder de suggestió, una gran capacitat de plantejar i fer vius els problemes, de manera que més que exposar-nos allò que nosaltres podíem haver desitjat o aspirat, era ell qui ens proposava i, a la vegada, ens feia veure el valor i la importància d'unes problemàtiques que potser a partir del poc que havíem fet de filosofia en el batxillerat no ens semblaven més que coses que eren molt lluny dels nostres interessos i que, en canvi, llavors se'ns feien immediatament rellevants. És a dir, que al cap d'un mes i mig o dos d'arribar en Xirau vàrem començar a fer lectures que ell ens suggeria sobre determinats autors. Jo, per exemple, el primer autor que vaig agafar va ser Leibniz. D'aquestes lectures, incitades pel que ell ens deia, ens semblava que depenia la nostra capacitat de veure les coses, d'anar pel món, d'adoptar decisions, i ens ajudaren a trobar el sentit a determinades visions del món i els plantejaments que a partir d'aquestes visions de món havíem de fer. Aquesta capacitat d'influir com un gran mestre i pedagog l'he trobada en poques persones. En altres es pot trobar la capacitat de transmetre, de donar-nos un saber, però no la d'incitar-nos, de fer-nos de petit dimoniet que et fa canviar les teves pretensions, les teves aspiracions. I això no crec que passés només a la gent que

vàrem fer filosofia, sinó que també hi hagué gent que feia Dret o Medicina que va ser influenciada per la seva persona.

Aquesta influència de Xirau potser podia ser deguda al fet de ser molt clar, molt precís, amb certa retòrica que podia recordar Ortega (ell havia estat molt de temps a Madrid i va estar influït per Ortega, sobretot perquè l'havia tingut com a mestre); la seva actitud clara i precisa no era solament pedagògica, sinó que actuava d'igual manera en el tracte personal. En tot això hi té molt a veure la Institución Libre de Enseñanza a la qual va estar molt lligat, en l'aspecte estrictament de classe, de portar la classe, havia de tenir certa imatge especial perquè tot quedava més complet, més unit i molt més contactat amb els joves estudiants, a diferència de l'actitud més distant que després vaig notar en el mateix Ortega.

Aquell any Xirau només hi va ser la segona part del curs, i en el curs següent (1929-1930) va iniciar, ja en el Departament de Filosofia, amb un pla en el qual cada departament tenia els cursos sencers separats dels altres (el pla del ministre de la dictadura Callejo), la carrera de Filosofia (de quatre anys), així que vam ser realment els primers que vam sortir llicenciats a partir de la presència d'en Xirau. Per això, per aquest record de treball en comú, sempre s'ha dit que érem del «grup Xirau», encara que la gent que va estudiar filosofia després de nosaltres també es pot considerar «grups Xirau».

*J. Xirau representà una renovació en l'ambient filosòfic català, tant pel seu tarannà filosòfic com per la seva funció receptora del pensament europeu contemporani.*

En filosofia, de la generació anterior a Xirau destaca la personalitat de Serra Hùnter que va ser molt valuosa, però que en definitiva no es va apartar mai de la tradició que es va anomenar «escola catalana», de la qual es pot discutir si va ser una conseqüència de «l'escola escocesa» amb «l'eclecticisme francès», o un vertader moviment, però més val seguir anomenant-la «escola catalana». Serra Hùnter va suposar una apertura al plantejament dels problemes filosòfics però sense prou força creativa com per representar mai una situació nova, diferent, sinó que més aviat es podria dir que van anar mantenint aquesta flama sagrada d'anar fent possibles els estudis de filosofia en un àmbit lliure i no tan encarcerat com havia estat durant els últims temps la Universitat de Cervera, sense unes modificacions radicals. Aquesta actitud es va estendre fins i tot a fora de l'àmbit estrictament universitari: Balmes, dins el seu neoescolasticisme, no està tan lluny d'aquesta actitud més lliure de la tradició de «l'escola catalana». Serra Hùnter encara pertanyia a aquesta tradició potser amb una sola innovació: l'accentuament d'un fonament psicològic i no epistemològic per a tota creació filosòfica, procedent sobretot de la tradició de l'espiritualisme francès de Maine de Biran.

En canvi, Xirau va representar un cert trasbals, un cert revulsiu dintre d'allò que era acceptat potser perquè no es tenia res més a fer o perquè no s'arribava més enllà; fins i tot amb un cert intent d'autojustificació diem que aquest tipus de pensament és el que correspon al país, sense advertir el que en podem dir

«la fal·làcia nacionalista» que consisteix a pensar que hi ha tipus de pensament que es fan justament perquè són propis del país, en lloc de pensar, a l'inrevés, que no es pot anar més enllà perquè el país no dona més de si.

En aquest sentit s'ha de reconèixer que el primer que va obrir les portes al que en podríem dir problemes derivats de «l'esperit del temps» i no de «l'esperit del poble» va ser d'Ors. Potser en l'ordre purament ideològic, de visió del món, de perspectiva, ja es podria dir que hi havia hagut una apertura de terreny de la creació literària, però també relacionada amb el pensament, amb el *modernisme*. Aquesta apertura era visible en les traduccions de la biblioteca L'Avenç, en els escrits de Joan Maragall, etc. Però això va ser esporàdic i no va partir d'una obra estrictament filosòfica.

D'Ors per nosaltres era desconegut perquè en aquell moment se li va fer una mica de buit. De qui ens parlava Xirau era de Joan Crexells, que havia estat company seu d'estudis i que havia mort dos anys abans. De Crexells no podíem llegir a penes res perquè el poc que havia fet no s'havia publicat, però l'admiràvem per la seva honestat intel·lectual i per la seva amplitud d'interessos, vistos des d'un punt de vista diferent del de Xirau. En definitiva, formaven una parella que a nosaltres ens donava una amplitud de mires precisament perquè tenien perspectives distintes. Aquesta diversificació de problemes i òptiques intel·lectuals contrastava amb el que passava a Madrid, on s'era molt més unidireccional, molt més dogmàtic. A Madrid la influència era plenament germànica. Pensem, per exemple, en la biblioteca de la *Revista de Occidente*, amb un nombre de llibres publicats no gaire elevat però sí d'una gran qualitat, tant pel que fa als títols com respecte a les traduccions. Bé, ja sabem tots, però, que la *Revista de Occidente* era Ortega. Allí es va publicar algun llibre de Russell, però encara referits a aspectes que podien ser menys «nocius» pel que se'n podia dir, potser exageradament, «l'ortodòxia» en el sentit Ortega. En canvi, a Catalunya, encara no a nivell editorial però sí universitari, aquesta visió «ortodoxa» va ser menys limitada.

De fet, Crexells en el poc que va fer, malgrat tot, bé que primerament sí que va acudir a estudis sobre pensadors alemanys —Escola de Marburg, fenomenologia, Husserl—, després va mostrar interès per la filosofia britànica i, per tant, per Russell i el mateix Keynes, pel que aquest tenia d'economista. Doncs Crexells també havia fet estudis i havia publicat textos sobre economia, va estar a Alemanya i a Varsòvia; però llavors a Madrid, per exemple, no es parlava ni d'aquests temes ni d'aquests noms, i aquí per en Crexells en poguérem saber alguna cosa.

Així nosaltres vam conèixer Wittgenstein i vam tenir el *Tractatus* a les mans no crec que més enllà de l'any 29 o 30, i Carnap era a la biblioteca del Departament de Filosofia, quan a Madrid encara molt posteriorment, si no Ortega sí l'ambient orteguian, consideraven que la tradició del Cercle de Viena era una mena de destrucció de la filosofia.

No és que la nostra actitud fos neopositivista ni es preveia que en Xirau poguéss arribar a ser un analític. Però mentre a Madrid semblava que preferien no caure en la temptació, aquí, en canvi, l'actitud era més aviat de tenir-ho en

compte i discutir-ho. Aquest ambient crec que era real aleshores en el país. Evidentment que, si s'era ultracrític, es podia arribar a interpretar aquesta actitud com a feblesa, en el sentit que en no haver-hi una personalitat tan forta com Ortega, aleshores no hi havia necessitat de fer selecció del que, encara que sembli contradictori amb el que abans he dit que era propi de Catalunya, em sembla que aquesta actitud més lliure sí que es pot considerar com una tradició gairebé secular del país i més aviat positiva en relació amb el que moltes vegades ha estat en altres sectors de la Península la rigidesa d'adoptar només una sola direcció, fins i tot en gent amb esperit tan liberal i que es va haver d'emparar en un sistema tan ben «mecanitzat», diria jo, com ara fou el krausisme. Evidentment en el krausisme el de menys era el sistema, no era una doctrina clara i distinta, sinó més aviat una forma de vida y una actitud pedagògica i humana. Però penso que és més difícil que aquest tipus d'actitud es trobi a Catalunya i crec, en aquest sentit, que quan parlem de Xirau o Crexells com a exemples d'obertura i a la vegada com a actitud oberta és prou significatiu, i més aviat hem de considerar que era un valor positiu, per bé que com tota virtut també té en correspondència els seus defectes, però que s'ha de destacar dintre del panorama de feblesa que podia tenir el pensament català.

*Aquesta obertura i amplitud de mires en l'esperit universitari, naturalment i sordament, també es féu palesa en relació amb l'aguda i complexa problemàtica socio-política d'aquells anys, uns anys feliços per a en Pep Calsamiglia, plens de promeses, però dels quals no ens en parla ni amb la més lleu ombra de nostàlgia, segurament perquè, com a home jove d'esperit que és, l'importa molt més el futur que no pas el passat.*

Ja l'any 28-29 va haver-hi un moviment estudiantil important. Potser es podria dir que aquesta data va ser tan important per al moviment estudiantil i universitari de l'època com ho fou posteriorment la de l'any 66-67 i el Sindicat Montserrat. El que va passar és que llavors el moviment fort va començar a principi de l'any 29 i al cap d'un any ja havia caigut la dictadura; per tant, va ser una mena de tempesta que va crear una mena de convicció de potència exagerada.

En aquest moviment hi va participar molt plenament tot el grup i amb tot el respecte per a qui no hi volia participar. Tot i així, vàrem tenir dificultats. Amb un professor, els qui havíem fet la vaga, vam patir un examen oral en forma de conversa que va durar tot un matí i tota una tarda, com a sanció per la nostra no assistència a classe.

Aquest moviment, centrat en la FUDE, va proporcionar una gran relació entre estudiants molt diversos i de facultats molt distintes. Tot això va durar el 28-29 fins que van tancar la Universitat, que no es va tornar a obrir fins el mes de maig amb motiu de la inauguració de l'Exposició Universal de Barcelona i per una d'aquelles coses que ara gairebé en diria «simpàtiques», encara que siguin grotesques: va haver-hi una «curse de braus» que es veu que va anar molt bé i Primo de Rivera, que havia vingut a inaugurar l'Exposició,

va quedar molt content i va amnistiar tots els estudiants i va tornar a obrir la Universitat.

Durant la vaga, a casa, preocupats per les meves actituds, em van enviar a Madrid a casa d'un militar del cos d'enginyers retirat, molt liberal però a la vegada molt monàrquic. Durant aquella temporada que vaig passar a Madrid, va ser quan vaig escoltar les primeres conferències d'Ortega, que van fer fora de la Facultat, vaig conèixer Garcia Morente, etc.

*En Pep Calsamiglia és probablement el més gran conversador que hem conegut mai. Fa prop de tres hores que parlem i no mostra el menor símptoma de cansament, al contrari, va passant sense deturar-se ni uns instants d'un tema a l'altre. Qualsevol observació que li fem és un motiu per accelerar encara més el torrent de la seva rica parla. Però encara que de vegades pot donar la sensació que s'enfila als núvols o «se'n va per les branques», tard o d'hora esborra aquesta aparença torrant quan no t'ho esperaves al fil conductor de la conversa i mostrant amb tota l'evidència que en el raonar i l'enraonar l'essencial i l'accidental o accessori es necessiten i s'integren mútuament tot formant un ric discurs. Així, passa ara a fer algunes consideracions sobre la qüestió de les dues llengües a la Universitat.*

En el fons es podia veure una actitud, molt liberal i en la línia del que ara es torna a dir, de no dividir la comunitat en castellans i catalans, de tal manera que en parlar de la Universitat Autònoma, la importància que tenia per nosaltres era la de no ser una universitat única. L'Estatut permetia dues universitats, però nosaltres defensàvem, abans que el problema es resolgués a les Corts, que fos una universitat única, i la crítica que nosaltres fèiem a l'altra solució era que la catalana ens temíem que fos «reaccionària», en el sentit que es creés com a reacció a la universitat oficial. L'una, l'oficial, freda i burocràtica, i l'altra, migrada i provinciana, folklòrica, per dir-ho d'alguna manera.

Passant a la filosofia: hi ha hagut una cosa tremenda que ve dels postkantians i de Hegel: això de *l'esperit del poble*. Crec que és un mal assumpte parlar en aquests termes, jo m'estimo més parlar de *l'ànima*: l'ànima és una cosa més intracorporal, una idea més aristotelicotomista, en canvi *l'esperit* sembla que ho hagi de manar tot. Això és el que inspira, en el fons, la concepció segons la qual la filosofia catalana serà escocesa o no serà, com això que Catalunya serà cristiana o no serà. Per tot això ens feia por una universitat catalana separada.

*L'interrompem un moment per preguntar-li si les classes les feien en català o en castellà. Fa un ampli gest amb el braç i canvia de postura en el còmode sofà on s'arrepapa. Accentuant el somris d'home afable que ha mantingut des del bell començament ens respon.*

Abans de la República, res. Ni ens ho plantejàvem, de la mateixa manera que la missa es feia en llatí, en el món de l'Administració i la burocràcia tot es feia en castellà. En Bosch Gimpera, en Serra Hünter, en Jordi Rubió, etc., quan

entraven a la universitat s'adaptaven als costums establerts i parlaven en castellà. En Xirau, per exemple, no crec que fes mai una sola classe en català.

Quan va venir la República tot això, però, va canviar i les classes van ser bilingües, sense que això portés gaires problemes, fora de Font i Puig, que era un home molt especial, que quan es va trobar que podia fer les classes en català o castellà no es va decidir ni per una llengua ni per l'altra i ens les va fer en llatí, en un llatí que enteníem tots, però. I també l'Américo Castro, membre del patronat designat pel govern central, molt intransigent en això de la llengua i que es passava el dia observant les curiositats antropològiques dels que no parlàvem en la llengua de l'Estat. D'altra banda, no hem d'oblidar que els qui van escriure filosofia en català —Turró, Crexells, d'Ors— no pertanyien a aquesta institució estatal, a la universitat. Això pot ser bastant indicatiu de la qüestió.

*En acabar la carrera va entrar de professor auxiliar.*

Impartia Introducció a la Filosofia —ens explica— la setmana de les quatre que aleshores es feien, i les altres dues les feia en Xirau. Era una introducció més aviat històrica, els grans corrents del pensament i, d'altra banda —que és el que vaig començar a fer amb en Xirau—, la discussió de treballs.

*Li demanem per les influències més importants durant els seus anys de formació.*

Potser per la influència de la personalitat humana d'en Xirau tot el grup vam tendir més aviat a seguir el que era vigent a Madrid, em refereixo al que es va manifestar a la *Revista de Occidente*. És a dir, coneixíem els neokantians —tant els de Marburg com els de Baden—, algunes coses perquè eren més accessibles —per exemple, l'obra de Rickert—; tanmateix, això tal vegada només era el rerefons, perquè potser el que ja ens influïa més era la fenomenologia: Husserl, de qui molt aviat ja s'havien traduït les *Investigacions lògiques*. A més, i d'altra banda, Scheler en la seva vessant ètica; Heidegger, que no estava traduït i que coneixíem sobretot per articles, i molt especialment Kierkegaard, influenciats en gran mesura per Unamuno, en particular per la lectura d'*El sentimiento trágico de la vida*. Lateralment, i això ja obeïa més a la influència de l'esperit de la persona de Xirau que a l'ascendència del que es feia a Madrid, coneixíem també Moore, el del *Principia Ethica*.

És clar que hauríem de parar esment en d'altres aspectes que l'estrictament filosòfic; quan es fa filosofia s'està influït per altres aspectes com poden ésser els corrents literaris i artístics, així com d'altres disciplines com la història o el dret. En J.V. Foix, posem per cas, va il·lustrar el país a través d'una secció que tenia a *La Publicitat* que es deia «Meridians» sobre tot el que anava apareixent en el món pel que feia a la literatura i l'art, a part de la seva influència en el camp de la poesia i la prosa d'aquí. Voldria recordar molt especialment el grup que escrivia a la revista *Hèlix* —Claveria, Masoliver, Díaz Plaja, Llorens, Concepció Casanoves, Pere Grasses—, en els quals era molt palès el sentit neoromàntic del surrealisme.

*Acabem aquesta conversa a contracor. Podríem seguir parlant i escoltant indefinidament, però el temps, les obligacions ineludibles i les necessitats biològiques ens fan posar l'última qüestió, la que durà el punt final. Li posem la qüestió de quina era la situació de la filosofia quan va començar la guerra i li demanem que faci una breu valoració del camí recorregut durant els anys de la República.*

De fet, el període que va de 1931 a 1936 va ser extraordinàriament favorable pel que fa a l'ambient universitari. Nosaltres vàrem poder entrar en relació amb gent que amb una notable trajectòria anterior no va ingressar a la universitat fins aquell moment. Gent com ara Carles Riba o Manuel Raventós, el pare d'en Joan, un home especialment dotat per a la formació cultural; noms com els de Berenguer, Perical, Alcina —aquests a clàssiques—, etc. Tot això va contribuir a desvetllar allò que a la universitat ja hi havia en germen des dels anys 26, 27 i 28.

Pel que fa als resultats i en el cas de la filosofia, en aquells moments més aviat tot va consistir a consolidar el que ja s'havia fet en anys anteriors, ja que, si pensem en publicacions, durant aquells anys no va aparèixer cap treball que fes pensar que es feia alguna cosa important. Més aviat l'obra escrita d'aquells autors va aparèixer després, a l'exili. De manera que, en l'àmbit filosòfic, no va haver-hi canvis rotunds, cosa que, en canvi, ja es veia a venir en el cas de la història, i en relació amb la figura de Vicens Vives, encara que en aquells moments la seva tasca fonamental no es fes a la universitat, o en el món de la prehistòria. Tot plegat, això va ser com una mena d'enamorament que anava «molt en serio» i que semblava oferir certes garanties d'anar molt enllà, però el que va passar és que els nuvis, sense renyir, van morir abans de casar-se.